ԱՆԲԵՐԴ

Գրեց

ՍԵՐԳԷՅ Վ. ՅԱՐՈՒԹԻՒՆԵԱՆ

Երեւան, ՀՍՍՀ ԳԱ Հրտ. 1978, էջ 110 + 39 (նկարներու բաժին), տպաքանակ՝ 3000:

Արժէքաւոր մենագրութիւն մը, հրատարակուած աշխատասիրուած Հայաստանի ծանօթ հնագէտ ու ճարտարապետ՝ Ս. Վ. Յարութիւնեանի կողմէ: Երեք գլուխներու մէջ, հիմնուելով մատենագրական տեղեկութիւններու, վիմական արձանագրութիւններու, հնագիտական պեղումներէ յայտնաբերուած առարկաներու եւ այլ նիւթերու ուսումնասիրութեան վրայ՝ ցոյց կը տրուի որ Անբերդ, միջնադարեան Հայաստանի հզօր ամրոցներէն մէկը, հիմնադրուած է Ժ. դարուն, Բագրատունիներու շրջանին, եւ առեւտրական լայն յարաբերութիւններ ունեցած է՝ ինչպէս Հայաստանի, նոյնպէս ալ առաջաւոր Ասիոյ մշակութային կարեւոր կեդրոններու հետ:

Ներածութեան մէջ, Հեղինակը կ՚անդրադառնայ, համառօտ ձեւով, իրմէ առաջ Անբերդի շուրջ կատարուած քննութիւններուն, եւ կը յիշէ մասնաւորապէս Ինճիճեան, Շահխաթունեան, Ալիշան, Թորամանեան ու Մնացականեան:

Առաջին գլուխին մէջ, ան կը խօսի Անբերդի անցեալի մասին. կատարուած պեղումներէն կը հետեւցնէ որ անիկա Կիկլոպեան շրջանի կառոյց մըն է, քանի որ անոր պարիսպներու ստորին մասերուն մէջ կը նշմարուին Կիկլոպեան շրջանի հսկայ քարերու շարուածքներ: Թորամանեան եւ Հ. Օրբէլի կը կարծեն թէ նախաքրիստոնէական շրջանին եղած ըլլայ Անբերդի շինութիւնը՝ իբր ամրոցական այս մասին չունինք որոշ փաստեր:

Յարութիւնեան իրաւացիօրէն կը համարի եւ կը հաստատէ որ Անբերդ Ժ-ԺԱ դարերուն է կեանք առեր, Բագրատունիներու իշխանութեան օրով: Ան կը համարի որ Աշոտ Երկաթ՝ Արարները մեր երկրէն վտարելէ ետք՝ շինած է Անբերդը, որ Աշոտի բերդ ալ կոչուած է: Յաջորդաբար, բերդը անցած է Պահլաւունիներու ձեռքը. Վահրամ Պահլաւունի ձեռնամուխ եղած է ամրոցի հզօրացման աշխատանքներուն, եւ 1126ին հիմնած է եկեղեցին:

Անբերդը, Թամար Թագուհիի օրով, Պահլաւունիներէն անցած է Զաքարեաններուն (1184-1213), որոնք մեծ փոփոխութիւններ կատարած են հոն, զօրացնելով անոր պարիսպները, նոր մասեր ու աշտարակներ կառուցանելով, դէպի դէտ՝ ստորերկրեայ ճամբաներ շինելով, եւն...: Հեղինակը, այս կէտին, համառօտ կերպով կը ներկայացնէ Զաքարեաններու դերը՝ Հայաստանի ազատագրման ձեռնարկին մէջ: Զաքարէ Սպասալար Անբերդի մէջ կը կանգնէ խաչքար մը՝ 1200ին, եւ այդ շրջանէն Անբերդ կը դառնայ Զաքարեաններու ամրոցը:

Զաքարեաններէն Անբերդը կ՚անցնի Վաչուտեաններուն: Ալիշան՝ ասոնց իշխանութիւնը Անբերդի վրայ կը համարէր 1213ին. մինչ Յարութիւնեան, հիմնուելով Յովհաննավանքի մէկ արձանագրութեան վրայ՝ կը դնէ 1217ին. սակայն այդ թուականը կրնայ նաեւ նոյն վանքի շինութեան թուականը նկատուիլ, եւ ոչ թէ Վաչուտեաններու իշխանութեան: Յարութիւնեան ապա կու տայ սոյն տոհմին ամրողջական պատմութիւնը եւ անոնց կատարած դերը Անբերդի մէջ 1210/12-1221, ըստ Ալիշանի՝ 1213-1232:

Երկրորդ գլուխին մէջ, Յարութիւնեան հեղինակաւոր ձայնով ու մեծ հմտութեամբ կը նկարագրէ Անբերդի մէջ կատարուած շինութիւններուն պատմութիւնը, դուրս ցայտեցնելով անոնց ճարտարապետական կառուցուածքը, յատկապէս ծանրանալով հոն գտնուած յուշարձաններուն վրայ: Հեղինակը կը զատորոշէ կառուցողական երեք շրջաններ. առաջինը՝ Բագրատունիներու օրով, երկրորդը՝ Զաքարեաններու շրջանին, մինչեւ Մոնկոլներու արշաւանքը, եւ հուսկ՝ երրորդը ԺԳ. դարուն, Վաչուտեաններու ժամանակ, մինչեւ ամրոցին կործանումը: Յարութիւնեան խոր ուսումնասիրութեամբ կը նշէ դարերու ընթացքին Անբերդի կրած յաջորդական փոփոխութիւնները՝ պատերազմական արուեստի զարգացման համապատասխան, մանրամասնօրէն կը նկարագրէ նորանոր շինութիւնները, կու տայ զանազան յատակագծեր՝ ըստ որոշ ժամանակաշրջանների. կը խօսի որմերու հաստատութեան, քարերու շարուածքին ու տեսակին մասին, վեր հանելով որմաշինութեան արուեստի յատկանիշները՝ հայ ճարտարապետութեան մէջ. կ՚ընդդէմ շինողները, յատկապէս կը ծանրանայ դարպասի կառոյցին վրայ. կը մանրամասնէ Անբերդ հանող ջուրի մասին, մեծ ջրբերդի մասին ու կը բացատրէ թէ ի՞նչ ամբարի մասին ու կը բացատրէ թէ ի՞նչ միջոցներով ջուրը բերդ կը հասնէր: Կը մերկացնէ խորհուրդը Անբերդի ստորերկրեայ դաղտնի ճամբաներուն. հուսկ՝ ընդարձակօրէն կը պատմէ Անբերդի միակ եկեղեցիին մասին, որ ցարդ կանգուն կը մնայ. կը քննութագրէ անոր ալ պատմականն ու շինարարական արուեստը: Չի անտեսեր բաղնիքը, որ կառուցուած է՝ կ՚ըսէ՝ սրբատաշ քարերով, եւ պէտք է վերագրել Բագրատունեաց շրջանի շինութիւններուն: Կը նկարագրէ ալ, Անբերդի գնակելի կառուցուածքներն ալ, մասնաւոր քննութեան առարկայ կը դարձնէ Անբերդի դէտին վրայ ձգուած կամուրջը, ինչպէս նաեւ բերդի շրջակայքին մէջ յայտնաբերուած գերեզմաններն ու խաչքարերը:

Երրորդ գլուխին մէջ, Յարութիւնեան կը նկարագրէ՝ անձամբ եւ ուրիշներու աջակցութեամբ հոն կատարած պեղումներու արդիւնքը, ծանրանալով դանուած հնագիտական թանկարժէք առարկաներուն մասին, որոնց բազմաթիւ լուսանկարներն ալ կը շարէ հատորին վերջաւորութեան (93 նկար): Հուսկ կը ներկայացուի օգտագործուած գրականութեան ցանկ մը (էջ 109-110)*: Մէկ քանի գունաւոր նկարներ կը լրացնեն հատորը, որ 3·000 օրինակով տպագրուած է՝ ընտիր թուղթի վրայ: Հրատարակութիւնը կատարուած է ՀՍՍՀ Գիտութիւններու Ակադեմիայի Հնագիտութեան եւ Ազգագրութեան Ինստիտուտի կողմէ:

Լուսանկարներէն դատելով՝ Անբերդ ամրոցը հսկայական կառոյց մըն է, եւ իր տեսակին մէջ՝ շատ ալ կատարեալ, օժտուած ըլլալով թէ՛ ռազմագիտական, թէ՛ զինուորական եւ թէ՛ կենցաղային բազմապիսի առաւելութիւններով: Իր հսկայ աւերակները՝ ամայի լռութեան մէջ ալ խորապէս տպաւորիչ են ու սարսուռով կը հաղորդեն մեզի դարաւոր պատմութիւնը մեր հերոս ու քաջարի նախնիքներուն:

Մենք մեծ հաճոյքով կարդացինք Գրոֆ. Ս. Յարութիւնեանի «Անբերդ»ը. ուրախութեամբ կը շնորհաւորենք զինքը: Վաստակաւոր Հեղինակը առաջին անգամ չէ որ կը գրէ Անբերդի մասին. ան այս հարցերն արծարծած է ժամանակին «Պատմաբանասիրական Հանդէս»ի եւ «Լրաբեր»ի մէջ, մասնակի յօդուածներով. այժմ ամբողջացնելով ու լրացնելով իր ուսումնասիրութիւնները՝ մեզի կ՚ընծայէ Անբերդի ամբողջական պատմութիւնը, արժանի՝ գնահատանքի ու գովեստի: Երանի՛ թէ նոյն բախտին արժանանայն Հայաստանի միւս բերդերն ալ՝ Բջնին, Թալինը, Մաղասբերդը, Անի՝ Աղջկայ բերդը, եւն... ու ամբողջապէս վերակառուցուէր Հայաստանի հինաւուրց բերդերուն փառաւոր անցեալը:

Հ. ՄԻՐԱՑԵԼ ՅՈՎՀԱՆՆԷՍԵԱՆ

*) Մատենագիտական բաժնին մէջ՝ ցանկալի էր նշել նաեւ հետեւեալ հրատարակութիւնը. Հ. ՄԻՐԱՑԵԼ ՅՈՎՀԱՆՆԷՍԵԱՆ, Հայաստանի բերդերը, տպ. Վենետիկ – Ս. Ղազար 1970, յատկապէս՝ էջ 766-781 (Դանօթ. ԽՄԲ.):

© National Library of Armenia